'GHEDRUCKT TER GOUDE'

Presentatie van libraires werkzaam in het zeventiende-eeuwse Gouda

Lukke Boots'

1. Inleiding

Een eerste kennismaking met Goudse drukkers en boekverkopers in de zeventiende eeuw komt tot ons aan de hand van de Thesaurus van Gruys en De Wolf, die hierin de namen van zo'n veertig Goudse libraires afdrukken, Het gaat daarbij slechts om drukkers en boekverkopers, omdat zij hun lijst samengesteld hebben aan de hand van in Gouda gedrukte boeken.[1] Van Heel komt na zijn onderzoek in de Goudse archieven tot een zelfde aantal, zij het dat hij wat meer, hoewel nog steeds summiere en vaak onoverzichtelijke en onsystematische informatie verschaft. Bovendien geeft Van Heel de namen van boekbinders, lettergieters, en dergelijke. Na ijverig en systematische speurwerk in de verschillende archiefstukken, die het streekarchief en het archief van de hervormde gemeente van Gouda rijk zijn, is het thans mogelijk gebleken een aantal van maar liefst zesenzeventig mannen en vrouwen, die op enigerlei wijze verbonden waren met en werkzaam waren in de Goudse boekhandel gedurende de zeventiende eeuw te achterhalen. Dit hoge aantal lijkt op het eerste gezicht in de richting te wijzen van een zéér bloeiende beroepsgroep, ware het niet dat al snel moet worden geconstateerd dat de gevonden gegevens van een grote groep van hen minimaal en zelfs onbetrouwbaar zijn.

Zo komen enige namen van libraires alleen maar voor in een enkel pamflet, dat door hen gedrukt of uitgegeven is. Van andere personen, die werkzaam waren in de Goudse boekhandel, zijn slechts minimale feitelijkheden en/of activiteiten overgeleverd: huwelijken, toegekend poorterschap, beroepsaanduiding, geboortedata en namen van hun kinderen, voorlaatste woonplaats, adres, aanduiding in een notariëel protocol, belastingopgave. Deze gegevens komen dan niet allemaal tegelijk voor en geven geen samenhangend beeld, maar blijven losse elementen. Een aantal gegevens is daarbij ook nog eens onbetrouwbaar, zodat vermoedens en gissingen omtrent personen en de door hen verrichte activiteiten meer regel dan uitzondering zijn.

Desalniettemin is er van een nog aanzienlijk aantal boekdrukkers en boekverkopers, die met de Goudse boekhandel in hun levensonderhoud voorzagen, meer bekend, doordat er van hen veel sporen achtergelaten zijn in archieven en door hun eigen drukwerk. Aan de hand van deze groep van zo'n 24 mannen en vrouwen zal gepoogd worden de Goudse librairie in de zeventiende eeuw nader te ontsluiten. Het grote voordeel van onderhavige studie is dat er zowel gegevens uit de Goudse archieven als uit in Gouda gedrukte boeken ten grondslag liggen aan de beschrijving van de Goudse boekhandel in de zeventiende eeuw. De data uit deze verschillende bronnen vullen elkaar ten zeerste aan. Zoals blijkt uit de drukkerslijsten van Gruys en De Wolf zou een onderzoek, dat zich uitsluitend richt op de in Gouda gedrukte boeken, een aantal 'Goudse' libraires buiten beschouwing laten. Niet elke zeventiende-eeuwse Goudse libraire hield zich bezig met het uitgeven, drukken en verkopen van boeken. Een aantal van hen hield zich bij voorbeeld bezig met het verkopen van kantoorartikelen of met het gieten van letters. De namen van deze mensen vindt men dan ook niet terug in het impressum of in het colofon van de gedrukte werken.

2. Goudse libraires afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden

Opmerkelijk is het aantal libraires, dat aan het eind van de zestiende en het begin van zeventiende eeuw werkzaam was in Gouda, dat afkomstig was uit de Zuidelijke Nederlanden.[2] Om geloofsredenen hadden deze Zuid-Nederlandse libraires een toevluchtsoord in de Noord-Nederlandse Republiek gezocht; waar na het uitbreken van de tachtigjarige oorlog een relatieve geloofs- en drukkersvrijheid heerste.

a. *Jasper Tournay*

Onder deze réfugiés, die hun werkkring hadden gevonden in de Goudse boekhandel was Jaspar Tournay wellicht de belangrijkste. Afkomstig uit Leuven, waar hij in 1560 of 1561 geboren was, vestigde hij zich in 1584 of 1585 als boekdrukker te Gouda. Het staat vast dat het drukkersberoep door verschillende leden van de familie Tournay is uitgeoefend. Jaspar

Tournays vader, Vincent Toumay, was, hoewel oorspronkelijk afkomstig uit Leuven, boekbinder te Antwerpen. Tournays grootvader Pasquier Tournay was ook al in Leuven geboren; zijn professie is onbekend. Jasper Tournays neven, Vincent, Jan en Gilles of Willem, de zonen van zijn broer Hendrick, waren eveneens libraires. Vincent Tournay komt voor in een verkoopovereenkomst van het huis van Jasper Tournay, na diens dood in 1635 als erfgenaam, waarin Vincent boekdrukker genoemd wordt. In de *fichier Enschedé* komt een aantal titels van libraire Jan Tournay uit Luik voor in de periode 1628 tot en met 1648. In het bedrijfsarchief van Plantijn-Moretus is sprake van een Guillaume Toumay, die in de periode 1629 tot en met 1636 met een van de Moretussen zaken deed. In Antwerpen heeft Toumay zelf ongetwijfeld eveneens kennis gemaakt met het befaamde bedrijf van Plantijn-Moretus.

Tournay wisselde nog al eens van woon- en werkplaats. Niet alleen in Gouda woonde hij en was hij werkzaam, maar ook in Delft, waar hij vermoedelijk in 1583 of 1584 enkele kleinere werken drukte. In het orthodoxe Delft heeft hij zich vermoedelijk niet erg thuis gevoeld. In 1584 of 1585 vestigde Toumay zich in Gouda. waar hij 1586 de Goudse 'iongedochter' Haesgen Arijens gehuwde. Gouda was een stad, waar door de opstelling van de magistraat en tevens onder invloed van de vrijzinnige predikant Herman Herberts, die door de Goudse magistraat met enthousiasme was binnengehaald, een meer liberaal klimaat heerste dan in Delft. Wellicht fungeerde Toumay als wegbereider voor Coornhert, vriend en opdrachtgever, want in deze tijd drukte Toumav voor Coomhert een paar pamfletten tegen de, orthodoxe Delftse predikanten, met wie Coornhert aldaar in onmin leefde; uit voorzorg liet de drukker zijn impressum niet op het titelblad opnemen. Tournay verbleef tot 1592 in Gouda. In 1594 verhuisde hij naar Leiden, waar hij als letterzetter bij boekverkoper en academiedrukker Jan Paedts werkte. In 1603 kon Tournay zich als zelfstandig boekdrukker te Enkhuizen vestigen, waar hij voor het verzorgen van stadsdrukwerk een wedde van vijftig gulden ontving. Vijf jaar later vestigden Tournay en zijn Goudse echtgenote weer in Gouda, waarna zij deze woonplaats niet meer zouden verlaten. Hij diende als boekdrukker de libertijnse en remonstrantse zaak, zoals onder andere blijkt uit de samenstelling van zijn

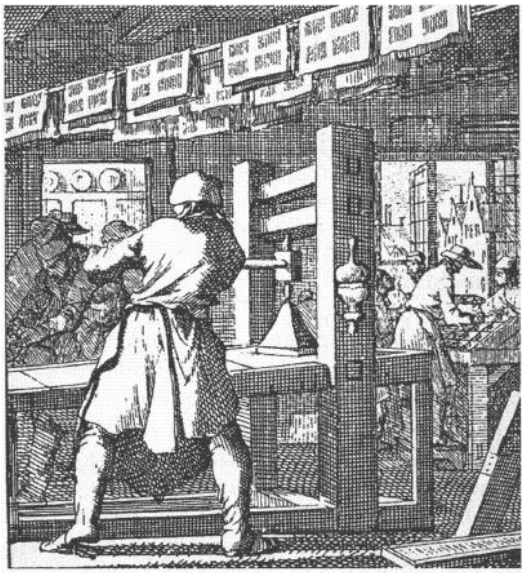

1. De Boekdrukker:
Uit: 100 Verbeeldingen van Ambachten 'Amsterdam 1694, door Johannes en Caspaares Luiken.

fonds: werken van Coornhert, met wie Tournay op vriendschappelijke voet stond, van Vorstius, Arminius, Sebastiaan Franck, Poppius, en anderen. Veelzeggend is eveneens, zoals al vermeld is, dat Tournav zich tijdens ziin verblijf te Delft niet aanmeldde als lidmaat van de Nederduitse of Waalse kerk. In Gouda was het godsdienstig klimaat blikbaar veel toleranter dan in het tamelijk orthodoxe Delft, waar Coornhert in 1588 het verblijf ontzegd was. Toumay bleef tot zijn dood in 1635 werkzaam in Gouda. Zijn enig kind, Neeltgen Tournay bereikte weliswaar de volwassenheid, maar overleed vele jaren voor haar ouders. De erfenis van Tournay viel toe aan zijn neven Vincent en Jan, beiden werkzaam in het drukkersbedrijf, waarschijnlijk te Luik en aan Jaspers nicht Maria, die ook in Luik woonachtig was, Deze erfgenamen verkochten Tournays huis aan de drukker Jacob Corneliss, die misschien met Tournay had samengewerkt of in diens dienst geweest was.

b. *Jacob Willemsz Migoen*

Een andere Goudse libraire die afkomstig was uit de Zuidelijke Nederlanden was Jacob Migoen, hoewel niet geheel duidelijk is of hij tot de eerste of tweede generatie vluchtelingen uit het zuiden behoorde. Hij was geboren in Antwerpen of in Londen en werd in 1607 poorter van Gouda. Hij oefende zijn drukkersbe-

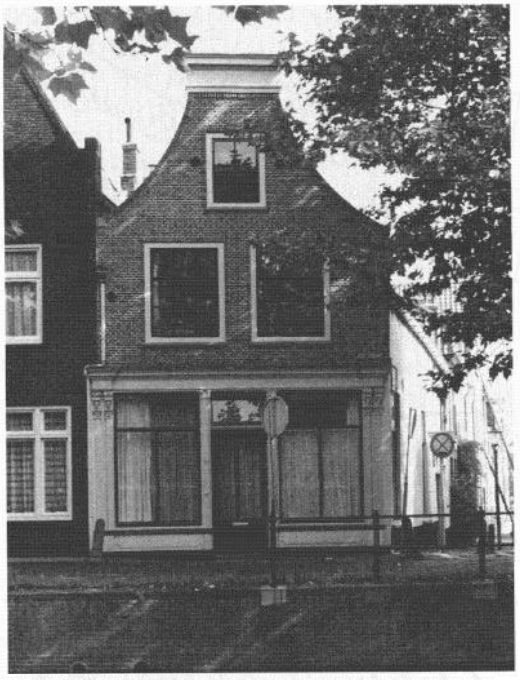

2. Achter de Vismarkt, hoek Lage Gouwe. In dit + pand woonde in de zestiende eeuw de glazenier Wouter. Crabeth. In 1611 is Jasper Tournay er gevestigd in 1622 "met vrouw en Abraham tot den drucker". In 1637 draagt het huis de naam 'De Druckerie'. Foto : Jaap Rebel.

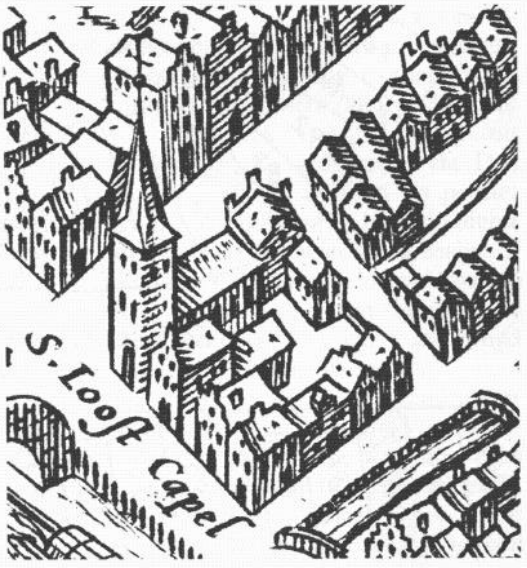

3. Detail uit de stadsplattegrond van Frans Hogenberg. Foto : Streekarchiefdienst Hollands Midden.

drijf te Gouda uit op de Vistnarkt, genaamd 'in den Ladder Jacobs'. Toen hij in 1607 zijn bedrijf begon, was hij naar eigen zeggen de enige drukker in Gouda. Korte tijd later zou Jasper Tournay zich voor de tweede keer in de stad vestigen, zodat Migoen niet meer de enige drukker was, Overigens maar voor een korte periode van drie jaar. Daarna heeft hij zijn bedrijf waarschijnlijk naar Rotterdam verhuisd om met zijn broer Abraham Migoen te gaan samenwerken. Een andere mogelijkheid is dat hij in dat jaar overleden is, waarna zijn bedrijf vanzelf als erfenis aan zijn broer Abraham Migoen in Rotterdam toeviel.

c. *Nicolaas Briot"*

Tot de groep Zuid-Nederlandse vluchtelingen behoorde ook Nicolaas Briot, die afwisselend aangeduid werd als goud- en zilversmid, lettergieter, lettersnijder / diamantsnijder en letterstekker. Hij was geboren in Hoey bij Luik. Vermoedelijk bezatBriot een eigen lettergieterij in Gouda en later in Amsterdam, Als lettergieter verrichtte hij waarschijnlijk werk voor onder anderen Tournay. Wellicht werkte Briot samen met zijn zwager en collega goudsmit, Frans Janss de Vos. Na Briots dood, in 1626 of 1627 werd zijn Amsterdamse werkplaats overgenomen door Jacques Carpentier, vermoedelijk eveneens een Zuid-Nederlandse banneling, die in 1629 met de weduwe van Briot, Geertruyt Jans, huwde en die in 1635 te Amsterdam een boekwinkel bezat. Nicolaas Briot had ongetwijfeld remonstrantse sympathieën. Hij was namelijk betrokken bij de druk van een verboden remonstrants boekje, waarover in een ander artikel meer informatie gegeven wordt. Geertruyt Jans en Jacques Carpentier hebben niets voor de Goudse boekhandel in de zeventiende eeuw kunnen betekenen, aangezien Carpentier de lettergieterij' van wijlen Briot in Amsterdam overnam.

d. *Andries Burier"*

Andries Burier, die op zijn beurt uit Rijssel afkomstig was en wiens naam als boekverkoper en schoolmeester en later 'ondermeester' van de Latijnse school te Gouda staat geregistreerd, hoorde eveneens thuis in deze groep van Zuid-Nederlandse asielzoekers. Anders dan bij Tournay en Briot zijn bij hem geen in het oog springende aanduidingen te vinden omtrent remonstrantse ideeën. Het feit dat zijn huwelijk met de Goudse jongedochter Neeltgen Erasmus in 1607 conventioneel in de huweliiksboeken van de Sint Janskerk zijn opgetekend. betekent wellicht dat hij lidmaat was van de Nederduits Gereformeerde kerk, Waarschijnlijk is dat

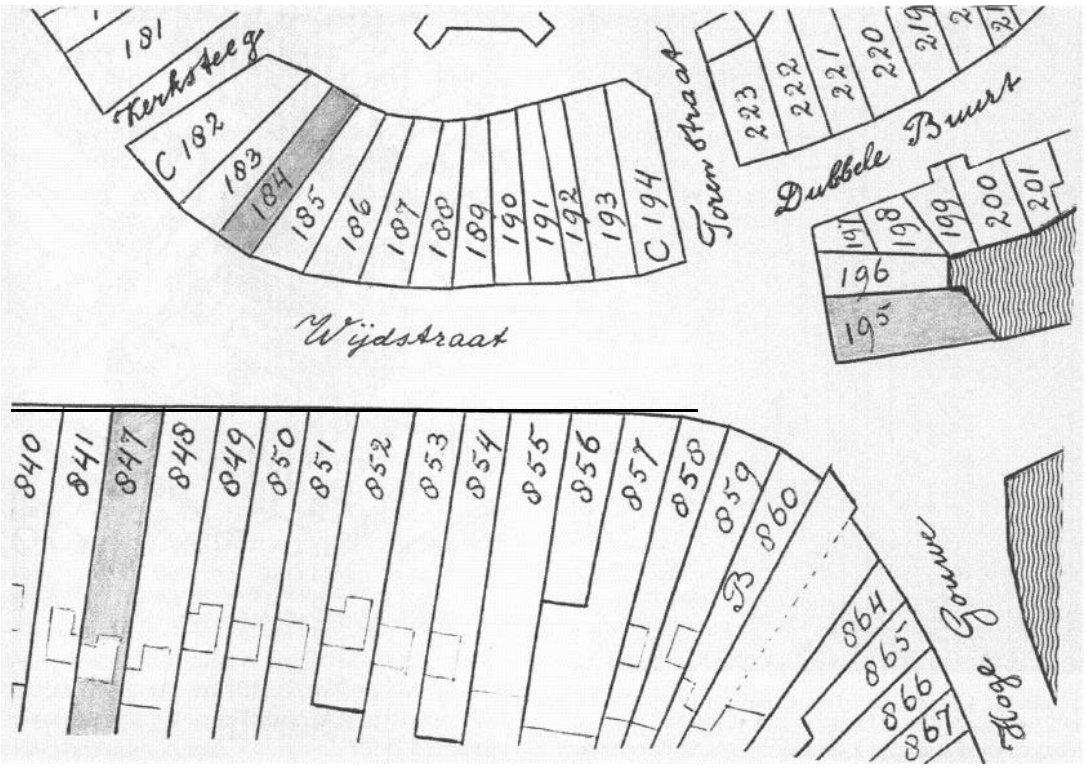

4. De Wijdstraat. Detail uit de kadusterkaart van 1832. De gegevens over de panden op de percelen 195, 184 en 847, alsmede die van Achter de Vismarkt zijn afkomstig uit de indexen van Dr. C.J. Matthiis, aanwezig in het Streekarchief Hollands Midden.

Burier al op jonge leeftijd met zijn vader Pieter, broer Jan en zussen Pironne en Jeanne Burier, van wie de laatsten respectievelijk gehuwd waren met Pieter van den Brande en Hendrick Lambertssoon, naar Gouda was gekomen.

Na Buriers dood in 1619 bleef zijn vrouw, Neeltgen Erasmus met de drie dochters, die uit het huwelijk geboren waren, in het huis aan de Wijdstraat wonen. Zij zette het boekbedrijf van haar overleden man voort, zoals blijkt uit een bescheiden levering van stadsdrukwerk. Overigens is deze activiteit opmerkelijk en voor het bedrijf van Burier nieuw, omdat Andries Burier zelf tijdens zijn leven nooit van de stad opdrachten had mogen uitvoeren.

e. Neeltgen Erasmus, Maarten Straffintvelt en Catharina Burier

De weduwe van Burier hertrouwde reeds in 162 | een collega van haar overleden man en tevens conrector van de Latijnse school, Maarten Straffintvelt.[8] Het is niet zeker welk huis het nieuwe echtpaar bewoonde, omdat beiden, man en vrouw, een huis aan de Wijdstraat bezaten. Neeltgen Erasmus bezat een huis aan de oostzijde, genaamd de 'Cronijc'[9], vermoedelijk de boekhandel van Andries Burier, en Straffintvelt een huis in diezelfde straat aan de westzijde, dat de naam 'de Rosijncorff' droeg.[10] Met name blijft onduidelijk in welk pand het gezin Straffintvelt woonde en in welk pand zich de boekwinkel bevond. Of blijft er wellicht sprake van twee verschillende boekbedrijven? Hoe het ook zij, eveneens was jongste dochter van Andries Burier en Neeltgen Erasmus, Catharina Burier vanaf 1656 werkzaam in de boekhandel, zoals blijkt uit de stadsrekening uit datzelfde jaar". Eveneens staat vast dat in dit jaar ook haar stiefvader, Maarten Straffintvelt, goederen aan de stad leverde.[12] Mag hieruit geconcludeerd worden dat Catharina Burier het bedrijf van haar moeder, Neeltgen Erasmus, voortgezet heeft?

Vermoedelijk is uit de verbintenis tussen Neeltgen Erasmus en 1 Maarten Straffintvelt een dochter, Weyntgen geboren, die de volwassenheid niet bereikt heeft. Neeltgen Erasmus overleed in 1657, Maarten Straffintvelt werd in 165 8 begraven."

f. *Pieter Jans Rammesijn*[14]; *Johannes Pieters Rammesijn*

Eveneens was uit godsdienstige overwegingen naar Gouda gevlucht vanuit de Zuidelijke Nederlanden Pieter Jans Rammesijn, die in 1619 te Gouda huwde met de uit Utrecht afkomstige Beatrix van Hindersteyn, nog voordat hij in-deze stad als poorter was opgenomen. Waarschijnlijk was Rammesijn de remonstrantse gezindte toegedaan. Op grond van verspreide archivalische gegevens kan gereconstrueerd worden dat er in dit gezin minstens zeven kinderen geboren werden, van wie er drie op jonge leeftijd overleden. Het oudste kind, Jan Pieters Rammesijn is geboren rond 1620. De oudste dochter Lucretia huwde in 165 1 de latere stadsdrukker Cornelis Dijvoort. De jongste dochter, Margaretha Pieters trouwde tien jaar later met een zekere Bastiaen Willems Verbrugge[15]. De jongste zoon Adolf was nog jong, toen zijn vader in 165 1 overleed. Het bedrijf van de weduwe van Pieter Rammesijn werd in 1663 verkocht aan haar schoonzoon Cornelis Dijvoort. Bij de verkoop werd een clausule opgenomen dat de weduwe Beatrix van Hindersteyn en haar jongste zoon, zolang deze ongehuwd was, in het huis, dat inmiddels aan Dijvoort toebehoorden, mochten blijven wonen, zonder er huur voor te hoeven betalen[16].

Het bedrijf van Pieter Rammesijn werd gemarkeerd door een uithangbord met-de naam 'In 't verguld ABC', of zoals in enkele van zijn uitgaven vermeld werd, 'In 't ABC'. Na een leven van schulden en uiteindelijk een faillissement overleed Pieter Rammesijn in 165 1.

3.1. Kinderen van Zuid-Nederlandse vluchtelingen, werkzaam in de Goudse librairie

Van een aantal andere drukkers en boekverkopers, die werkzaam waren in Gouda, wordt verondersteld dat hun ouders uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig waren. Het lijkt zo te zijn dat een aantal van deze eerste generatie vluchtelingen zelf nog niet werkzaam waren in de boekhandel in Gouda. Eduwaert Zaedbout zette rond 1607 zijn boekdrukkerij in Gouda op. Aan de hand van informatie uit Briels kan opgemaakt worden dat zijn ouders uit de Zuidelijke Nederlanden gevlucht waren. Hijzelf was geboren in Engeland en via Leiden naar Gouda gekomen'?. Boekdrukker Daniël Jansz was zelf waarschijnlijk geboortig uit Schiedam, maar zijn ouders waren uit het zuiden gevlucht'* en zij waren het eerste decennium van de zeventiende eeuw in Gouda werkzaam geweest. Ook de ouders van boekdrukker Cornelis Jansz waren vermoedelijk vluchtelingen uit het zuiden. Jansz zelf was oorspronkelijk uit Dordrecht afkomstig en arriveerde, via Den Haag, te Gouda, waar hij in 1626 als poorter werd aangenomen[19]. Wellicht is Jansz in dienst geweest bij landgenoot Pieter Rammesijn of deze mannen onderhielden een ander beroepsmatig contact met elkaar, gezien het feit dat Rammesijn na de dood van Jansz als voogd over diens kinderen werd aangesteld[20].

Eveneens aannemelijk is dat lettergieter Dirck Jansz tot de tweede generatie vluchtelingen uit het zuiden hoorde. Hij was omstreeks 1636 te Gouda werkzaam in de lettergieterij van de eerdergenoemde Niclaas Briot. Deze Dirck Jansz was in 1626 bij Briot weggegaan in in Amsterdam bij Blaeu in dienst gekomen Jansz was getrouwd met Marritge Jacobs en werden in 163 1 in Amsterdam lidmaten van de pas opgerichte remonstrantse kerk[21]. Tevens behoorde tot de tweede generatie vluchtelingen uit het zuiden boekdrukker Dirck van Vreeswijk, die zelf afkomstig was uit Dordrecht en die in 1626 poorter van Gouda werd[22].

De ouders van Thomas 11 de Vechter waren Thomas de Vechter en Jannetgen Abelmont, beiden geboren te Gent[23]. Thomas 11 was in 1584 te Leiden geboren en werkte na de dood van zijn vader in de periode 1602-1604 samen met Jan Theunisz, die voorheen boekdrukker te Alkmaar was geweest, in zijn geboortestad. Vanaf 1604 werkte Thomas II de Vechter zelfstandig in een eigen lettergieterij en werd hierin later bijgestaan door zijn broer Abraham. Na een faillissement in 16 19 is het mogelijk dat hij als lettergieter werkzaam was in het bedrijf van Nicolaas Briot te Gouda, daar De Vechters echtgenote in 1623 met een kerkelijke attestatie naar Gouda was vertrokken, en na Briots dood bij Jacques Carpentier, die de weduwe Briot gehuwd had, te Amsterdam.

Ook de ouders van Dirck van Zij1 waren, naar men mag aannemen[24], gevlucht uit de Zuidelijke Nederlanden. Of dezen iets van doen hadden met de librairie kan niet achterhaald worden. Dirck van Zij1 was, voor hij poorter in 1622 te Gouda werd, woonachtig te Amsterdam. Hij was vóór 1626 getrouwd met Baetien Hartmans. Naast boekbinder en boekverkoper oefende Van Zijl openbare functies uit als 'stedehouder' van de baljuw en als 'gecommitteerde van de voerlui en de gemene landen' aan het

eind van de jaren 1620 en begin 1630[25].

Het niet waarschijnlijk dat boekverkoper Jacob Erasmus, die in 1636 de nering van collega Dirck van Zijl overnam[26], de zoon van bovennoemde Erasmus Lamberts was. Van deze Jacob Erasmus is slechts bekend dat hij in 1636 naar Gouda kwam, vanuit Amsterdam, om de zaak van Dirck van Zijl over te nemen. Deze Jacob Erasmus heeft enkele handelscontacten onderhouden met de libriarie van Plantijn-Moretus in Antwerpen in het jaar 1637[27]. Misschien waren hij of zijn familie derhalve afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden, hoewel zijn naam bij Briels niet voorkomt. Slechts heel weinig Goudse libraires hadden namelijk contact met de Moretussen. Ook de familie van Dirck van Zijl, van wie Erasmus de winkel had gekocht, waren afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. Dat zou misschien een aanwijzing kunnen zijn dat Erasmus' familie ook daarvandaan was gekomen, De beide families zonden elkaar in Amsterdam gekend kunnen hebben.

De ouders van de omstreeks 1644 - 1645 in Gouda werkzame drukker Symon Veselaer waren uit Antwerpen afkomstig en net als de Rammesijns remonstrants. Vader Joris Jacobsz Veselaer, gehuwd met de Amsterdamse Aechjen Jacobs van Dordt, oefende hetzelfde beroep uit, echter niet in Gouda, maar in Amsterdam, in welke plaats Symon Veselaer ook zijn professie tegelijkertijd uitoefende, Deze libraire huwde in 1645 in Gouda Marijthen Claes Broeck, een jongedame uit het naburige Gouderak. Uit de huwelij ksaankondiging blij kt dat Veselaer voor zijn huwelijk al in Gouda verblijf hield, zonder waarschijnlijk poorter te zijn van deze stad. Behalve aan het drukken van boeken, besteedde hij zijn tijd af en toe aan een flink robbertje vechten. Zijn agressiviteit kwam hem in 1648 op vijf jaar tuchthuis te staan. Hij overleed vermoedelijk kort na 1659[28].

3.2. Kinderen van Zuid-Nederlandse vluchtelingen: libraires in het voetspoor van hun ouders

Van de groep vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden, die als libraire een werkkring vonden in het tolerante Noorden, en met name in Gouda, continueerde een groot deel van de tweede generatie Zuid-Nederlandse réfugiés de boekhandelspraktijken van hun ouders. Dit in tegenstelling tot de tweede generatie vluchtelingen, die in de paragraaf hierboven is besproken, van wie de ouders waarschijnlijk geen bemoeienis hadden met de Goudse boekhandel. De belangrijke Goudse drukker Jaspar Toumay had geen kinderen, die zijn drukkerij konden overnemen. Zijn erfenis viel toe aan de kinderen van zijn reeds overleden broer Hendrick, Jan en Vincent Toumay. Van de eventuele nakomelingen van Jacob Migoen en Nicolaas Briot heeft in ieder geval niemand het bedrijf van de vader in Gouda voortgezet.

a. *Catharina Burier*[29] *Andries Endenburg*

De jongste dochter van Neeltgen Erasmus en Andries Burier, Catharina Burier, die tussen 1607, het jaar waarin het huwelijk van haar ouders gesloten was, en 1619, het jaar van overlijden van haar vader, - maar naar alle waarschijnlijkheid tussen 1616 en 1619, aangezien zij het jongste kind was - te Gouda geboren was, was zich na het overlijden van haar echtgenoot in 1652, maar in ieder geval vanaf 1656, gaan bezighouden met de boekhandel, Het laat zich aanzien dat haar bedrijf, gezien de leveringen aan het stads- en kerkbestuur, voornamelijk een kantoorboekhandel was. Haar stiefvader, Maarten Straffintvelt, verkocht daarnaast ook boeken. In haar voetsporen trad haar zoon Andries 1 Endenburg. Catharina Andries Burier overleed op zeer hoge leeftijd in 1703.

b. *Johan Pieters Rammesijn*[30]

De oudste zoon van Pieter Jans Rammesijn, Johannes Pieters Rammesijn werkte samen met zijn vader, aanvankelijk in het ouderlijk huis op de Korte Groenendaal, tot hij in 1643 een woning aan dezelfde straat aan de noordzijde betrok en daarin een drukkersatelier vestigde, genaamd de 'Nieuwe Druckerye' . Na de dood van zijn vader en na het faillissement van beide bedrijven in 1649 verhuisde Johan in 1652 naar Den Haag, om daar opnieuw zijn geluk in de librairie te beproeven. Daar raakte hij in een zekere welstand. Wellicht werd hij aanvankelijk in zijn nieuwe woonplaats als Gouds 'drukker door het Haagse gilde ongemoeid gelaten, want pas in 1656 trad hij tot het gilde in Den Haag toe. In diezelfde plaats trad hij in 1655 met Maria Despontijn, weduwe De Vèt, in het huwelijk. Blijkbaar is Johan Pieters ook nog een jaar werkzaam geweest in de boekhandel te Den Bosch, in 1652, wellicht had hij zijn draai buiten de Goudse drukkerij nog niet gevonden. Johan Pieters werd in zijn werkplaats bijgestaan door de zonen uit zijn eerste huwelijk met Geertruyt Floris van de Weyde, die uit

IJsselstijn afkomstig was; het huwelijk was in 1642 te Gouda gesloten. Waarschijnlijk waren uit deze verbintenis vier kinderen geboren, van wie er één op jonge leeftijd was overleden. Johans drie overgebleven zoons Pieter, Gerrit en Jan zullen hem in zijn Haagse drukkerij bijgestaan hebben. Overigens is er ook sprake van een zoon Floris, van wie verondersteld wordt dat hij een 'voorkind' van Geertruyt Floris van de Weyde was[31]. Gerrit Rammesijn komt voor op de inventarisatie van Gruys en De Wolf, in Den Haag in de periode 1677-17 14[32], evenals Floris Rammesijn in 1663 te Leiden[33].

De jongste zoon van Pieter Rammesijn, Adolf vond evenals zijn oudere broer zijn werkkring in de boekhandel, echter niet in Gouda, maar in Middelburg, waar hij met de weduwe van Remigius Schrijver een boek uitgaf[34].

4. Goudse libraires, wier wortels in de Duitse landen liggen

In het zeventiende-eeuwse Gouda blijkt er ook plaats te zijn geweest voor heterodox gelovige groeperingen, al werd het hun rondom de twisten tussen arminianen en gomaristen door de Goudse magistraat niet werkelijk makkelijk gemaakt hun geloof in praktische zin te belijden. Onder deze groeperingen hoorden ook zij, die de Augsburgse confessie beleden: de lutheranen. Zij hadden vanaf 1623 een eigen predikant: ds. Clemens Bijleveld[35], die met een kleindochter van Andries Burier en Neeltgen Erasmus, Adriaentgen van der Lijck getrouwd was[36]. Uit archiefonderzoek blijkt dat een aanzienlijke groep Goudse libraires in de zeventiende eeuw de Augsburgse confessie aanhing. Van een aantal van hen is duidelijk dat zij zelf gevlucht waren uit de Duitse landen. Van anderen waren hun ouders via de oostgrens naar de Republiek gekomen. In ieder geval lagen de wortels van veel lutherse drukkers, die in Gouda hun beroep uitoefenden, direct of indirect in de Duitse landen. Verondersteld mag worden dat ook zij, net als de Zuid-Nederlandse réfugiés, vermoedelijk om redenen des geloofs naar de tolerantere Republiek waren getrokken, al waren natuurlijk niet alle Duitse vluchtelingen aanhangers van het lutheranisme.

Ook tamelijk onbekende personen hoorden tot de groep luthersen, die gevlucht zijn uit de Duitse landen. Onder hen was bijvoorbeeld: Joseph Eberhard, die in 1627 in de lutherse boeken aangeduid wordt als boekbinder en communicant. Misschien was hij in dienst van Maarten Straffintvelt[37]. De groep van Goudse luthersen was niet heel groot. Het is waarschijnlijk dat de lidmaten elkaar allemaal gekend heeft. De lutherse doop-, trouw- en comminicantenboeken laten zien dat er gemiddeld per jaar gedurende de zeventiende eeuw ongeveer 70 tot 100 communicanten waren.

a. *Erasmus Lamberts*[38]

Erasmus Lamberts was omstreeks 1590 in Oostfriesland geboren en was rond 1619 werkzaam als boekbinder. Enige jaren later, in 1634 werd hij tevens vermeld als boekverkoper. Op grond van zijn geboortegrond kan hij zowel calvinistisch als luthers geweest zijn. Hij was voor 16 13 gehuwd met Meijnsgen Bartholomeusdr. en blijkens de opgave van een belasting uit 1622 hadden zij een zoon Jan en woonden gedrieën in de Stoofsteeg. Fortuinlijk in zaken was hij echter niet. Talloos zijn de vermeldingen van schulden. Handelscontacten onderhield hij met Pieter van Waesbergen te Rotterdam en Jan Everts Cloppenburch, bij wie Lamberts eveneens schulden had. Met collega Dirck van Zij1 had Lamberts kennelijk een behoorlijke ruzie gehad. De magistraat van Gouda had zich er in elk geval mee bemoeid. Lamberts stierf in 1645 en aan zijn begrafenis waren geen hoge kosten verbonden. Zonder opgave van redenen herzag zijn vrouw het testament dat zij beiden op de langstlevende hadden afgesloten, Misschien wilde zij haar eigen kapitaaltje buiten de schulden van haar man houden.

b. *Andries I Endenburg, Johannes Endenburg, Andries 11 Endenburg*

De familie Endenburg beleed de lutherse confessie en was waarschijnlijk oorspronkelijk afkomstig uit de Duitse landen. De hierboven al een paar keer genoemde drukkersdochter en later zelf libraire geworden Catharina Burier, die zelf een dochter van een Zuid-Nederlandse vluchteling was en van huis uit niet luthers was opgevoed, was via haar huwelijk met de lutherse notaris Aert Geerlofsz Endenburg, op niet al te jonge leeftijd wel tot de Augsburgse confessie overgegaan. De ouders van deze Endenburg waren Geerlof Hendricks Endenburg en Marritgen Aerts. Wellicht was deze Geerlof Endenburg een lutherse asielzoeker uit de Duitse landen, onder andere vanwege zijn naam. Aert Endenburg overleed op jonge leeftijd, mogelijk ten gevolge van een losbandig leven - hij was regelmatig beschonken, mishan-

delde zijn vrouw en kende geen arbeidsethos[39]. Catharina Burier en Aert Endenburg kregen twee kinderen: Andries in 1648 en een dochter, Gerritgen, ín 1650[40]. Andries volgde later de beroepskeuze van zijn moeder, evenals zijn zoon Johan en zijn kleinzoon Andries [11] na hem. Gerritgen huwde in 1670 met de lutherse chirurgíjn Hendrick Welsing"' (broer van Cornelia Welsing, de vrouw van de lutherse líbraire Rutger Broekman). Andries [1] Endenburg, die luthers was en van wie waarschijnlijk de voorvaderlijke wortels via zijn grootvader Geerlof Endenburg in de Duitse landen lagen, huwde op zijn beurt de niet-lutherse Maria Cornelís Díjvoort, dochter van de katholieke stadsdrukker Cornelis Dijvoort, kleindochter van de vermoedelijk remonstrantse Zuid-Nederlandse asielzoeker Pieter Janss Rammesijn; voorwaar geen slechte partij. Zo werd Andries [I] Endenburg door zijn eigen moeder en door zijn schoonfamilie betrokken ín de boekhandel en zo raakten op deze wijze twee drukkersgeslachten aan elkaar geparenteerd. Uit dit huwelijk werden vermoedelijk vijf kinderen geboren, van wie alleen dochter Gerritgen en zoon Johannes de volwassenheid bereikten"?. Na de dood van Andries [1] ín 1691 leverde zijn weduwe onder de naam Maria Endenburg of Maria Dijvoort kantoorartikelen en boekbindwerk aan de stad tot en met 1699. Hun zoon Johannes Endenburg deed soortgelijke leveringen vanaf 1698, onafhankelijk van zijn moeder[43]. Johannes Endenburgs zaak werd later voortgezet door zijn zoon Andries [II]. Beiden, Johannes en Andries [11] Endenburg, werden zij via hun groot- en overgrootvader van moederszijde Cornelis Dijvoort, stadsdrukker. Johannes Endenburg voerde de eerste jaren het stadsdrukkerschap alleen, later kregen zijn zoon Andries [11] en hijzelf een gezamenlijke functie als stadsdrukker.

c. Jan Thielmans[44]

Boekbinder en boekverkoper Jan Thielmans was omstreeks het vierde decennium van de zeventiende eeuw werkzaam in Gouda. In 164 1 huwde hij Marritgen Claesdr, die toen al vier kinderen had uit een vorig huwelijk. Haar dochter Marritgen Jacobs huwde de vader van de latere boekdrukker Rutger Broekman. Uit het de gegevens dat Jan Thielmans het lutherse geloof aanhing dan wel dat hij ertoe geneigd was, dat één van zijn zussen, Catharina Schinc in het Duitse Paderborn woonde, drie andere zussen, Ursula, Anna en Elisabeth Schinc in

5. Wijdstraat 35/37, 'De rozijncorff', droeg in de vorige eeuw het huisnummer 847. Net stond op naam van "Mr Maerten Straffintvelt, conrector van de Latijnsche School". Later woonden er Jan Andries Endenburg en de stadsdrukker Johannes van der Klos. Thans is er Van Uffelen Mode gevestigd. Foto : Jaap Rebel.

Lemgo in het Duitse Lippe en zijn huis 'Duitsland' genoemd werd, kan opgemaakt worden dat hij of zijn ouders afkomstig waren uit de Duitse landen en vermoedelijk mede om geloofsredenen naar de Republiek en naar Gouda gevlucht waren. Zíjn Duitse achternaam, Schínc, gebruikte hij in Gouda niet. Uit het huwelijk met Marritgen Claesdr werden geen kinderen meer geboren.

d. Rutger Broekman[45]

Libraíre Rutger Broekman werd geboren uit het huwelijk van Gerrit Rutgers Broekman en de stiefdochter van Jan Thielmans, Marritgen Jacobs. Na haar dood, voor 1655[46], werd haar stiefvader Jan Thielmans tot voogd over de kinderen benoemd. Het is aannemelijk dat de tamelijk uitgebreide familie Broekman eveneens uit de Duitse landen afkomstig was, omdat alle leden van deze familie de lutherse gezindte aanhingen en Steven Broekman, de broer van Gerrit Rutgers rond 1670 nog in het sticht Munster woonachtig was[47]. Rutger Broekman werd uiteindelijk erfgenaam van de weduwe en tweede vrouw van Jan Thielmans. Rutger Broekman trouwde in 1675 met Cornelía Welsing, die ook uit een tamelijk gegoede lut-

herse familie stamde. Zij kregen tenminste drie kinderen, die alle drie vroegtijdig overleden. Broekman zelf overleed, in 1716[48].

Behalve Erasmus Lamberts en Jan Thielmans zijn de hierboven genoemde lutherse libraires niet zelf afkomstig uit de Duitse landen, maar behoren zij tot de tweede of derde generatie asielzoekers, die vanwege het belijden van hun geloof naar Gouda gevlucht waren. De groep luthersen in Gouda zal, gezien de grootte van het doop- en trouwregister, niet erg groot geweest zijn. Het feit dat men over en weer elkaars doopgetuige is, duidt op een hechte samenhang in deze groep.

5. Autochtone Goudse libraires

De volgende groep min of meer grote libraires zijn geboren in Gouda en in dezelfde stad werkzaam geweest gedurende een aantal jaren in de zeventiende eeuw. Noch zij, noch hun ouders behoorden tot de vluchtelingen uit het zuiden of het oosten. De scheiding, die hier aangebracht is, moge af en toe wat artificieel aandoen. Zo is Maarten Straffintvelt, over wie hierboven al gewag is gemaakt als tweede echtgenoot van de weduwe van Andries Burier, Neeltgen Erasmus, naar alle waarschijnlijkheid een autochtone Gouwenaar. Door zijn huwelijk met de boekverkopersweduwe, die in deze paragraaf eveneens een plaats dient te krijgen, omdat zij een echte Goudse van geboorte was, werd zijn interesse in de boekhandel gewekt. Hij oefende daarnaast zijn oorspronkelijke beroep van conrectorvan de Latijnse school uit. Vermoedelijk hadden hij en zijn vrouw beiden een onafhankelijk van elkaar een boekhandel. Straffintvelt in zijn huis, genaamd 'de Rosijncorff', en gelegen aan de westzijde van de Wijdstraat; zijn vrouw, Neeltgen Erasmus aan de overzijde van diezelfde straat in een bedrijf met de naam 'de Cronijc', naar men mag aannemen de voormalige boekhandel van haar eerste man, Andries Burier. Straffintvelt overleed aan het eind van 1659.

a. *Leendert Dierts van Tetrode*[49]

Echter, eerder dan Straffintvelt en Burier was Leendert Dierts van Tetrode werkzaam in de boekhandel in Gouda, Een van de vroegste verwijzingen naar deze boekverkoper is een 'waerbrief' uit 1597, waarin sprake is van zijn huis in de Wijdstraat, genaamd 'het Hemelryck'. Volgens Briels had deze Leendert Dierts de zaak van zijn vader, Evert Wouters Tetrode overgenomen. Deze Everts Wouters werd in Gouda in 1562 als boekverkoper aangeduid, in 1573 als boekbinder. Wellicht heeft Briels het niet bij het rechte eind en Evert Wouters en Leenderts Dierts geen vader en zoon, gezien het feit dat het patroniem van de laatste niet overeenkomt met de naam van zijn - zogenaamde - vader;, wellicht waren Evert Wouters en Leendert Dierts oom en neef.

Waarschijnlijk, heeft Leendert geen boeken gedrukt; hij verhandelde ze. De moeder van Leendert Dierts was Margrijtje Matteus. Het is onduidelijk of de ouders van Leendert Dierts afkomstig waren uit Gouda. Bij gebrek aan informatie wordt deze Leendert Dierts ingedeeld bij de groep autochtone Goudse libraires. In een notaris-protocol uit 1604 gaf Leendert Dierts zelf de leeftijd van 52 jaar op, zodat hij rond 1552 geboren moet zijn geweest. Hij was gehuwd met Jannitgen Cornelis, zoals blijkt uit een testament op de langstlevende, dat de echtelieden in 1610 lieten opstellen. In ditzelfde testament is sprake van een zoon Dierts Leenderts, die op zijn beurt alweer kinderen had. Een andere zoon van Leendert Dierts was waarschijnlijk Abraham Leenderts Tetrode, die in 1615 met Cryntgen Jansz van Toesdouck getrouwd was en in 1623 Catharina Jans Daesdonck als weduwe achter had gelaten. Abraham Leenderts was was 'lopende bode', in dienst van het stadsbestuur en kwam zodoende op de stadsrekeningen voor, vanaf 1617[50]. Ook de andere zoon van Leendert Dierts is het boekenvak niet ingegaan. In 1677 heeft een 'weeskint' van een zekere Leendert Tetrode de lutherse Johannes Welsing getrouwd"'; deze Johannes was een neefje van libraire Rutger Broekman. Een jaar daarvoor was de dochter van voornoemde Leendert Tetrode nog ongehuwd[52]. Het is niet duidelijk of deze Leendert Tetrode en zijn dochter directe afstammelingen zijn van libraire Leendert Dierts Tetrode, die aan het einde van de zestiende eeuw en aan het begin van de zeventiende eeuw werkzaam was geweest in de Goudse boekhandel. Leendert Dierts moet rond 16 17 overleden zijn. In dat jaar is zijn naam voor het laatst te vinden in de Goudse archieven. Het is niet waarschijnlijk dat hij naar een andere plaats verhuisd is.

b. *Adriaen Vlacq*[53]

De kosmopolitische Adriaen Vlacq heeft zich tijdens zijn leven niet alleen met de Goudse boekhandel bemoeid. Ook hij neemt wat zijn

7. Wijdstraat 22 (perceel 184) werd in 1609 bewoond door Mr. Andryes Burier en in 1622 door Mr. Maerten Straffintvelt en zijn vrouw Neeltje Erasmus. Van Straffintvelt gaat het over op Catharina Burier. In 1720 woont er Maria van Staden, 'weduwe van Johannes Endenburg c.s.' Foto : J. Kiebert. Eigenaar D.J. van Vreumingen.

Epistola de tolerantia te drukken. Locke's beroemde brief over de verdraagzaamheid werd geschreven tijdens zijn verblijf in Amsterdam, waar hij onder een schuilnaam enige jaren woonde, Locke maakte deel uit van een kring van Amsterdamse medici en theologen met tamelijk vooruitstrevende ideeën. Tot de kring behoorde onder meer de hoogleraar aan het Remonstrantse Seminarie Philippus van Limborch, aan wie deze *Epistola* is opgedragen. De twee vreemde cryptogrammen, die op de titelpagina het pseudoniem van auteur en adresssaat vormden, werden later door Jean le Clerc, ook een vriend van Locke, opgelost: TARPTOLA [aan Van Limborch] betekent: *Theologiae, Apud Remonstrantes Professorem Tyrannides Osorem Limburgium Amsteloda-mensem*'. PAPOILA [door Locke) staat voor: *Pacis Amico Persecutionis Osore . Ioanne Lockio Anglo*. Het was ook Limborch die de druk bezorgde. De Goudse uitgever Justus van Hoeve kende hij nog van de tijd dat hij in Gouda predikant was. Zijn eigen *De veritate religionis Christianae* werd ook bij Van Hoeve uitgegeven%.

c. *Lucas Kloppenburg*[67]

Boekdrukker Lucas Kloppenburg, die aan het eind van de zeventiende eeuw werkzaam was in Gouda, kwam oorspronkelijk uit Amsterdam en was aldaar in de lutherse gemeente gedoopt was. Hij was een zoon van Lucas Kloppenburg en Margrietje Felbiers, Hij trouwde in 1693 met de Goudse Grietje Kuizel, in de lutherse gemeente en vreemd genoeg ook in de hervormde St. Janskerk. De familie Kuizel was een vrij grote familie en was tamelijk prominent aanwezig in de lutherse gemeente. De twee kinderen uit dit huwelijk van Kloppenburg en Grietje Kuizel werden gedoopt in de lutherse kerk. Een derde kind werd geboren uit een tweede huwelijk met Catharina Kloppenburg. Van de drie kinderen overleden er twee vroegtijdig. Lucas' zaken verliepen niet erg fortuinlijk. In 17 13 werd zijn failliete boedel geveild. Daarna is hij waarschijnlijk met de noorderzon vertrokken, want noch in Gouda, noch in Amsterdam werd nog iets van hem vernomen. Het lijkt erop dat hij rond 1715 is overleden, omdat er rond die datum waarschijnlijk een boek van de hand van zijn erven verscheen[68]. Waarschijnlijk was hij geparenteerd aan Jan Everts Cloppenburch, die in de eerste decennia van de zeventiende eeuw een tamelijk belangrijke Amsterdamse boekverkoper was. Het lijkt waarschijnlijker dat deze Jan Everts eerder een oudoom dan een overgrootvader van Lucas was.

8. Wijdstraat 22 thans, september 1998. Foto : Jaap Rebel.

7. Tot slot

Hierboven zijn vrijwel alle libraires die in het zeventiende-eeuwse Gouda werkzaam zijn geweest en van wie sporen achtergebleven zijn in archiefstukken of in door hen gepubliceerde boeken, aan de orde gekomen. Van een aantal van hen is vrij weinig bekend. Van anderen zijn veel meer gegevens overgeleverd, Dit artikel had tot doel deze Goudse libraires in te delen naar geografische afkomst. Eén groep was aan het eind der zestiende en het begin der zeventiende eeuw afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. Deze libriares waren vrijwel allemaal een vrijzinnige vorm van calvinisme toegedaan. Een andere groep Goudse libraires had zijn wortels in de Duitse landen liggen. De groep autochtone Goudse lìbraires is net als de vorige categorieën vrij omvangrijk. Betrekkelijk klein is de groep libraires die afkomstig waren uit overige delen van de zeventiende-eeuwse Republiek.

44. SAHM, ONA 103A, fo. 95-96vo; in de lutherse doop-boeken is geen huwelijksdatum e.d. te vinden; ONA 237 fo.15, 22 jan. 1658; ONA237, fo. 15 22 jan. 1658.
45. SAHM, GAG dtb 35: gedoopt Rutger Broekman op 24-2-1647; OA 2088, 100e penning, 1701, fo. 26vo: Rutger Broekman cum sociis, erfgenamen van wed. Jan Thielmans; GAG dtb 35: Trouwen 1675, 9 juni, Rutger Broekman en Cornelia Welsing, ‘jd van Schoonhoven bortig’; dtb 35: 1680 16 juni gedoopt kind van Rutger Broekman en Cornelia Welsing: Gerardus; 17 nov. 1684 kind van Rutger Broekman en Cornelia Welsing: Helena; Index op de rekeningen begraven St.Janskerk te Gouda: Broeckman Rut. kind van: 4-5- 1676; idem: 15-7-1680; idem: 22-6-1686; 1-2-0.
46. SAHM, ONA 320, Laurens Balbian, fo. 18: Gerrit Rutgers Broekman gaat accoord met het testament van zijn overleden vrouw, Marritgen Jacobsdr; voogd over hun kinderen, Rutger en Catharina, is Jan Thielmans.
47. SAHM, ONA 427, Anthonie van Meeuwen, fo. 147vo: 15 okt. 1673, Steven Rutgers woont te Engerloo, in het ‘stift’ Munster.
48. SAHM: Register gaarder begraven 1696-1811.
49. SAHM, RA 463 Hypothecatieboek, fo. 45: zijn schoonmoeder wordt genoemd: Ael Gerrits, weduwe van Cornelis Anthonis ‘pleythouwer’; RA 463 Hypothecatieboek: fo. 38vo; ONA 59, fo. 12; ONA 59, fo. 24-25vo; Trouwregister St. Janskerk GAG dtb 15b: Abraham Leendertsz Tettroede uit Gouda huwt Cryntgyen Jansz van Toesdouck uit Gouda, 10-5-16 15; OA 1908, gaarderboek van **de** verponding binnen Gouda, 1617, fo. 35vo.
50. SAHM, OA 1269, stadsrekening 1623, fo. 125vo: de wedde die anders aan Abraham Leenderts werd uitgebetaald, kwam nu zijn weduwe toe; OA 1263 stadsrekening 1617, fo. 116.
51. SAHM: OA 1986, 200e penning 1677, fo. 27vo.
52. SAHM, OA 1985, 200e penning, 1676, fo. 26.
53. SAHM, Trouwboek gerecht/schepenen dtb 54, fo. 82 op 18-12-1633; Archief Plantin-Moretus: inv.nr.1044 ‘Vastmis’ 1628, fo. 60; Arch.Plantin-Moretus: inv.nr. 133 Grootboek vreemde boekhandelaren, 1629-1655, fo. 212.
54. Vlg. Gruys en De **Wolf, o.c.: 231,** in 1651.
55. Vlg. Gruys en De Wolf, O.C.: 241, van 1651 tot 1666.
56. Zie Kossmann, O.C.: 438-439.
57. SAHM, Trouwboek schepenen/gerecht dtb 54b, fo. 154vo: op 30-4-165 1; Van Heel, O.C.: dl. VI: 1-2; OA 1333 stadsrekening 1685, fo. 183; ONA 226, fo. 42 1, 4-12- 1646, testament van Dijvoort, waarin hij te kennen geeft 17 jaar te zijn; ONA 373A, fo. 47; ONA 225, fo. 114vo.
58. SAHM. Trouwregister St. Janskerk dtb 17, fo. 27: op 15- 1 1-1643; Index nieuwe lidmaten van de Hervormde gemeente 1638- 18 19: 1. Claerjen Joosten, huisvrouw van Willem van der Hoeven, op de Peperstraat, 15-10-1645; 2. Margaretha Anna van Diepenbrugge, huisvrouw van Willem van der Hoeven, op de Peperstraat, uit Gorichem op 14-4-1654, met attestatie; Quohier van de aenteyckeninge van de familiën binnen de stadt Gouda gedaen in den Jare 1674, [G.A. III, 46 [1]; oude nummering door archiefmedewerker J. Pièpenbrock geïdentificeerd als: OA 2322B: fo. 139vo.: Wm. van der Houve met vrouw ende 4 kinderen, boeckdrukcker, onvermogend.
59. SAHM: Doopboek St. Janskerk dtb la 11625-16381; Trouwregister St. Janskerk dtb 17: 30-4-1660; OA 3859, fo. 87vo: aug. 1689, aangifte van de dood van Frans Hola bij de collaterale successie; Archief Hervormde Gemeente Gouda, KM 345 jaarrekening kerkmrs., 1687, fo. 53vo; KM 786 rekeningen en kwitanties 1688.
60. SAHM, Doopregister remonstrants gereformeerde gemeente Gouda, dtb 38b [1622-1771] [letters A-H]: op 14-5-1676.
61. SAHM; OA 2262 kohier 100e penning over Gouda en de omliggende dorpen 1626 [geen ff.].
62. Getrouwd met Alida Ooms, uit Alkmaar,9, 16 en 23 jan 1701: SAHM, dtb 55a, Gouda, trouwboek gerecht 1691-1710, fo. 44; Alida stierf in 1716. Tweede huwelijk met Maria Ludewina van der Stade, j.d. van Amsterdam 26 dec. 1717, 2 en 9 jan. 1718: er is permissie gegeven, ‘acte van betoogh’, om in Amsterdam te trouwen op 11 jan., dtb 55b, Gouda, touwboek gerecht 17 10-1718, fo. 118vo.
63. De doopdatum van Andries [11] is onvindbaar.
64. SAHM, Trouwregister gerecht GAG dtb 54b, fo. 153vo op 13-11-1650; dit register geeft Sickes geboorteplaats aan; Index begrafenisrekeningen in/bij St. Janskerk 1574-1670:1.begraven op 15-9-1653; 2. op 15-10-1654; 3. op 24-4-1656; 4. op 13-5-1658; 5. 10-11-**1659; 6.** op 17-4-1662; 7. op 23-7-1663; ONA243, fo. 114, 9-8-1666: testament Cornelia Gerrits; idem, fo. 131, idem dd.: testament Gerrit Sickes.
65. SAHM, Trouwregister St. Janskerk dtb 19b, fo. 221: 27-3-1690; Index rekeningen begraven St. Janskerk: begraven een kind van Justus van der Hoeve op 11-8-1691; Trouwboek gerecht dtb 55a, fo. 165: 17-1-1694; 1. Doopboek St. Janskerk GAG dtb 6e: Clara van der Hoeven, 22-12-1697; 2. Doopboek St. Janskerk GAG dtb 6f: Wilhelmijna Marya, 27-7-1701; 3. Doopboek St. Janskerk GAG dtb 7a: Willem, 25-1-1704; 4. idem: Theodora, 27-11-1705; 5. idem: Theodora, 15-7-1707; **6.** Doopboek St. Janskerk GAG dtb 7b: Willem, 20-10-1708; 7. idem: Justus, 29-12-1709; Gaarderarchief Gouda begraven: 1. G5B op 27-1-1705, Willem (?); 2. G5B op 4-5-1706, Theodora (?); 3. G5C op 10-11-1707, Theodora 11 ?).
66. Deze informatie komt van een begeleidend schrijven uit een convoluut, waarin zich de *Epistola* van Locke bevindt, uit de UniversiteitsBibliotheekAmsterdam, signatuur OK 7 1-3.
67. J. van Loo, ***Lucas Kloppenburg. Drukker en boekverkoper te Gouda van*** *1694-1713*, Leiden 1988 [doctoraal scriptie; typoscript]: 8; SAHM, Trouwregister lutthers-evangelische gemeente dtb 35: 15-2-1693; eveneens vermeld in: Trouwregister St. Janskerk dtb 19b, fo. 254vo: dezelfde datum; Dtb 35: lutherse gemeente: 1697 23 jan kind gedoopt van Lucas Cloppenburg en Catrijna Kloppenburg: Sara; Dtb 35, 1. gedoopt: Lucas Kloppenburg 14-3-1694; ‘obiit’ [zie: Index begrafenisrekeningen St. Janskerk, 1574-1670: 1-5-1694; 2. Margiet Kloppenburg op 17-4-1695; 3. Sara Kloppenburg, 23-1-1697, vermoedelijk begraven op 14-5-1697 [Gaarderarchief Gouda, begraven G5 dl. A]; RA 234, boedelinventarissen, fo. 68, op 28-2-17 13.
68. [Hendrick van Gaete], ***De ontmantelde apotheker; met de gefopte*** *hoorndrager Blyspel*, Erven L. Kloppenburg, in de Gekroonde Waarheyt, [c. 1715], s.l.; UBA.